

УДК 330.342

Свердан М.М. к.е.н.
м. Київ

РИНКОВА ЕКОНОМІКА ТА ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Анотація: У статті проводиться теоретичне дослідження питання функціонування ринкової економіки. Головна увага зосереджена на механізмах функціонування ринкової економіки та засобах її забезпечення. Досліджено питання власності у ринковій економіці, аспекти та проблеми її реалізації у приватному та виробничому секторах.

Ключові слова: ринкова економіка, власність, підприємництво.

Аннотація: В статье проводится теоретическое исследование вопроса функционирования рыночной экономики. Главное внимание сосредоточено на механизмах функционирования рыночной экономики и средствах ее обеспечения. Исследованы вопросы собственности в рыночной экономике, аспекты и проблемы ее реализации в частном и производственном секторах.

Ключевые слова: рыночная экономика, собственность, предпринимательство.

Abstract: The article presents a theoretical study on the functioning of the market economy. The main attention is focused on the mechanisms of the market economy and the means for achieving this. The issues of ownership in a market economy, aspects and problems of its realization in the private and business sectors.

Key words: market economy, property, entrepreneurship.

Постановка проблеми. Головною передумовою досягнення стратегічних цілей суспільного розвитку, зростання соціального добробуту є забезпечення належних умов функціонування ринкової економіки. Економічна діяльність ринкових суб'єктів й економічні процеси, які вирішують протиріччя між дефіцитом ресурсів і зростанням потреб, характеризуються вимірюванням витрат та результатів. Це співвідношення – вихідний пункт економічної поведінки, що оцінюється економічною ефективністю, яка підвищується з економічним прогресом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних умовах все більше уваги приділяється питанням забезпечення ефективності функціонування ринкової економіки, розвитку ринкових конкурентних відносин та більш раціональному використанню економічних ресурсів [1; 3]. В значній мірі це обумовлено самою специфікою функціонування ринкової економіки. Однак, розвиток ринкових відносин може одночасно справляти як позитивний, так і негативний вплив на стан національної економіки [2]. Одні економічні системи здатні отримувати від цього значні

переваги, а інші, натомість, можуть зазнавати істотних деструктивних трансформацій. Внаслідок цього, зростає рівень ризику втрати економікою сталих ринково-конкурентних позицій [4].

Метою пропонованого дослідження виступає узагальнений аналіз наявних і потенційних умов ефективного функціонування ринкового конкурентного середовища. Ринкова економічна система є більш функціонально ефективною в контексті її належного регулювання і управління. Це сприяє досягненню високого рівня конкурентоспроможності економіки, створює передумови для більш раціонального використання її ресурсного потенціалу, що в підсумку забезпечує високий рівень її стабільності.

Для того, щоби ринковий механізм функціонував ефективно, необхідні певні умови та інститути: (1) необхідним інститутом ринкової економіки є повна самостійність і незалежність агентів, які діють на ринку, в поєднанні з їх економічною відповідальністю; (2) ринкова економіка – економіка договору, угод між рівноправними господарськими партнерами, розвинутої системи горизонтальних зв'язків, які спираються на ринкову інфраструктуру; (3) необхідний інститут ринку – вільні ціни; водночас, вільне ціноутворення у ринковій економіці – прописна істина, оскільки по-іншому неможливо залучити механізм саморегулювання, забезпечити збалансованість економічної системи, ефективне використання ресурсів тощо; (4) функціонування ринку тим ефективніше, чим активніша конкуренція і кращі умови для неї; (5) важливою передумовою нормального функціонування ринкового механізму є стійка фінансова і грошово-кредитна системи; (6) ефективність ринкового механізму в значній мірі залежить від того, наскільки повно економіка охоплена ринковими відносинами; (7) при формуванні ринкової економіки важливе значення має вирішення соціальних і політичних проблем.

Виклад основного матеріалу. Ринкова економіка, яка заснована на економічній свободі господарюючих суб'єктів незалежно від форми власності та їх економічного залучення до раціонального господарювання, значною мірою дозволяє суспільству реалізувати сильні сторони товарного виробництва й ринку в інтересах соціально-економічного прогресу. Вона створює оптимальну, хоча й не ідеальну в соціально-економічному відношенні, систему залучення до ефективного, ініціативного й відповідального господарювання та економічної поведінки. Ринкова економіка змушує більш ретельно ставитись до ресурсів, ініціативної, активної, меткої економічної діяльності. Попри це, ринковій економіці властиве нераціональне використання ресурсів, яскравим проявом чого є економічні кризи з їх руйнівним впливом на створені суспільством виробничо-господарські сили, а також збільшенням неповного використання виробничих потужностей і безробіття.

Водночас, ринкова економіка є досить жорсткою у соціальному плані, насамперед, вона не допускає зрівнялівки і стримування, виключає можливість рівного розподілу доходів та багатства суспільства, й тому характеризується хронічною соціальною нестабільністю.

Слід враховувати, що ринок виступає не кінцевою метою радикальної перебудови економічної системи суспільства, а лише способом вирішення його кардинальних соціально-економічних проблем з метою реального підвищення рівня добробуту народу.

Ринкова економіка являє собою об'єктивно обумовлений і історично закономірний етап еволюції ринкових відносин, що характеризується конкуренцією цивілізованих форм власності та господарювання, високою ефективністю економіки і відповідною соціальною захищеністю людей.

У своїй спрямованості вектори економічної і соціальної ефективності ринкової економіки далеко не завжди збігаються, більше того, безробіття, злидні, соціальні поляризація і стратифікація суспільства є іманентними атрибутами ринкової економіки. Для мінімізації цих соціальних явищ також потрібно державне втручання й регулювання ринку. Саме регулювання ринку має становити ліву частку того, чим необхідно сьогодні опікуватися державі. Також, не має скластись становище, коли державна опіка буде поширюватись тільки на державний сектор економіки, а приватний сектор буде або наданий самому собі, або обкладений немислимими адміністративно-економічними шлагбаумами. За винятком підприємств-монополістів, правила ринкової гри, в тому числі і регулювання економіки, повинні бути однакові для всіх.

Ринкова економіка передбачає необхідність широкомасштабного державного регулювання економіки, тобто наявність регульованого ринку в усіх сферах суспільного виробництва. Таке регулювання здійснюється як економічними, так і адміністративними методами. Їх слід не протиставляти, а органічно поєднувати, виходячи з того, як адміністративне регулювання відповідає вимогам об'єктивного розвитку, сучасного стану економіки тощо.

Ринкова економіка за своїм соціально-економічним змістом, по суті, є капіталістичною економікою; вона базується на капіталістичному способі виробництва. Капіталістична економічна формація охоплює такі інститути й принципи: (1) приватна власність; (2) клас власників засобів виробництва; (3) клас найманих працівників; (4) свободу підприємництва і вибору; (5) особистий інтерес як головний мотив вибору; (6) конкуренцію; (7) опору на систему цін або ринкову систему; (8) обмежену роль держави.

Ринкова економіка чітко виявляє значення свободи, підприємництва та вибору. Споживачі вільні купляти те, що їм подобається; підприємства – виробляти й продавати те, що вони вважають доцільним; поста-

чальники ресурсів можуть за власним вибором знаходити місце застосування матеріальних, людських, фінансових та інших ресурсів.

Складовою ринкової економіки є ринкова система. Ринкова система – це система ринків, цін та конкуренції. Саме система ринків, цін та конкуренції забезпечує координуючі й організаційні механізми, що виключають капіталістичний хаос у ринковій економіці, який породжують свобода підприємництва і вибору. Ринкова система являє собою механізм, що виконує одночасно дві позитивні функції: по-перше, сповіщає споживачів, виробників і постачальників ресурсів про рішення, які кожен з них прийняв, по-друге, синхронізує ці рішення, що забезпечує узгодження виробничих цілей.

Ринкова економіка виникла кілька століть тому, пройшла різні етапи розвитку, зазнавши якісних та сутнісних змін. Економічні інтереси індивідів посіли в ній домінуючу позицію. Природною рушійною силою господарського розвитку є прагнення індивіда до реалізації своїх економічних інтересів. Дбаючи про власні інтереси, така економічно вільна людина поліпшує свій добробут, примножує багатство суспільства. Суперечності між індивідом та суспільством не існує. Розуміючи, що за умов свободи господарської діяльності та свободи торгівлі деякі індивіди можуть домовлятися про підвищення цін або окремих суб'єкт господарювання буде прагнути до безмежного привласнення доходу, інтереси таких індивідів певною мірою гармонізує конкуренція, що є регулятором особистого егоїзму, завдяки чому досягається економічна рівновага. Конкуренція вирівнює попит та пропозицію, відновлює пропорційність тощо, тобто здійснюється саморегулювання економіки.

Ринкова економіка (ринкове господарство) – тип економіки, заснований на приватній власності, в якому відбувається вільна гра ринкових сил (принцип *laissez-faire*). У ринковій економіці державі належить другорядна роль, вона виконує ті функції, які не може виконати або виконує економічно неефективно окремих індивід.

Визначальною характеристикою основних типів суспільства (зокрема, економіки), які пройшло у своєму розвитку людство, є характеристика з погляду власності, насамперед власності на засоби виробництва. Пріоритет критерію власності визначають такі обставини: (1) власність є багатоплановою соціологічною категорією, в якій виокремлюють низку аспектів, а отже, у власності відображається майже весь спектр відносин, у які вступають між собою індивіди, колективи, класи, держави та інші суб'єкти; (2) тип економічної власності (на засоби виробництва, результати праці, управління власністю тощо) впливає на соціально-економічний прогрес у суспільстві, формування найпотужніших стимулів до праці; (3) всебічний розвиток людини передбачає прогрес не лише людини-працівника, а й людини-власника.

Ринкова економіка оптимальне поєднання приватної, колективної та державної форм власності, плану і ринку, проведення інституційно-соціальних реформ й національного економічного планування з метою побудови прогресивнішого ладу.

У працях економістів спостерігається неоднорічний підхід до використання терміна «ринкова система». Застосування цього поняття пов'язане з такими обставинами: (1) з одного боку, ним послуговуються, коли йдеться про протиставлення командно-адміністративної системи, або затратної економіки, що існувала (й існує значною мірою донині) у пострадянських країнах, і високоефективної економіки в розвинутих країнах; з іншого – це поняття вважається ірраціональним і вживається у суто науковому значенні щодо капіталізму минулих століть; (2) використання поняття «ринкова економіка» зумовлене недостатнім знанням основ діалектичного методу пізнання та відсутністю відповідного методу мислення, який передбачає, зокрема, що коли змінюються реальні економічні явища і процеси, то й їхнє відображення – економічні поняття і категорії – також повинні зазнати відповідних змін. Якщо при цьому застосовуються фундаментальні поняття «капітал», «власність», «риннок» тощо, то для їх вираження у постійному процесі зміни слід послуговуватися додатковими термінами, що наповнюють ці поняття елементами якісно нового змісту. Так, для пізнання сутності сучасної економічної системи розвинутих країн недостатньо поняття «капітал» або «капіталістична власність»; щоби відобразити еволюцію цієї системи, використовують додаткові поняття – «акціонерний», «монополістичний» (у тому числі й «олігополістичний»), «фінансовий», «державно-монополістичний», «інтернаціональний», «транснаціональний» тощо капітал. Характеризуючи процес еволюції ринку, також слід добирати додаткові категорії: «монополістичний» (у тому числі «олігополістичний»), «державний» ринок та інші; (3) поняття «ринкова економіка» використовують тоді, коли одна зі сфер суспільного відтворення, зокрема обмін, вважається визначальною і на цій підставі характеризується вся економіка. Однак, виробництво товарів високої якості в розвинутих країнах підтверджує визначальну роль сфери безпосереднього виробництва і необхідність врахування зворотного впливу сфери обміну на виробництво, що на практиці означає потребу у вивченні платоспроможного попиту населення, його формування тощо. Саме виробництво, виготовлення принципово нових товарів, активно формує попит населення; (4) використання поняття «ринкова економіка» зумовлене підміною критеріїв класифікації економічних систем, зокрема необгрунтованим висуненням на перше місце критерію товарно-грошових відносин замість критерію відносин власності на засоби виробництва.

Отже, ринок – складна економічна система суспільних взаємин у сфері економічного відтворення. Він обумовлений декількома принципами, що обумовлюють його сутність і відрізняють від інших економічних систем. Ці принципи ґрунтуються на волі індивіда, його підприємницьких талантах і на справедливому відношенні до них держави. Дійсно, даних принципів небагато, однак вони важливі для самого поняття ринкової економіки, а їх значення важко переоцінити. Держава в будь-якому випадку повинна грати свою роль, яка полягає в ефективному регулюванні господарства. Під регулюванням варто розуміти широкий спектр заходів, і чим ефективніше його використання, тим вище довіра до держави.

Визначальним принципом ринкової економіки є також рівноправність ринкових суб'єктів з різними формами власності. Тобто, економічні права кожного з суб'єктів, включаючи можливості здійснення економічної діяльності, обмеження, податки, пільги, санкції, повинні бути адекватні для всіх. Різні форми власності самі собою, мимоволі створюють різні виробничі, економічні можливості. Мова йде про те, щоб не створювати особливих умов спеціального режиму сприяння по ознаці форми власності, ставлячи у вигідне положення одну з них і в невикладне – іншу. По суті, це передумова чесної конкуренції різних форм власності.

Завдяки значним своїм перевагам ринкова економіка потіснила всі інші економічні системи. По-перше, конкурентна ринкова економіка забезпечує найефективніше використання різних ресурсів: вона змушує підприємства застосовувати найпередовіші технології, сприяє розробленню та впровадженню нових та ефективніших технологій у виробництві; ринкова економіка залучає ресурси на виробництво тих товарів та послуг, яких найбільше потребує суспільство. По-друге, ринкова економіка створює ефективні стимули до праці для найманих працівників і підприємців; більші зусилля в роботі означають вищі грошові доходи, які забезпечують вищий рівень життя.

Хоча організаційним механізмом чистого капіталізму служить ринкова система, необхідно визнати важливу роль конкуренції як механізму контролю в такій економіці. Ринковий механізм пропозиції та попиту повідомляє бажання споживачів підприємствам, а через них – і постачальникам ресурсів. Однак, саме конкуренція змушує підприємства та постачальників ресурсів належним чином задовольняти ці бажання. Сила конкуренції спрямовує мотив особистої вигоди так, що він сприяє найкращому забезпеченню інтересів суспільства.

Водночас, конкуренція не обмежує свою роль гарантуванням належної реакції на потреби суспільства. Саме конкуренція стимулює та змушує підприємства переходити на більш ефективні технології виробництва. На конкурентному ринку нездатність деяких підприємств використовувати саму економіч-

ну технологію виробництва в кінцевому рахунку означає їх усунення іншими конкурентами, що застосовують ефективніші методи виробництва.

Властивою рисою функціонування та коректимальних операцій конкурентної ринкової системи є те, що вона створює надзвичайну і важливу тотожність – приватних і суспільних інтересів. Підприємства і постачальники ресурсів, що домагаються збільшення власної вигоди та діють в межах конкурентної ринкової системи, сприяють забезпеченню державних чи суспільних інтересів.

Основний економічний аргумент на користь ринкової системи полягає в тому, що вона сприяє ефективному розподілу ресурсів. Відповідно до цієї тези, конкурентна ринкова система направляє ресурси у виробництво тих товарів і послуг, в яких суспільство більше всього має потребу. Вона диктує застосування найбільш ефективних методів комбінування ресурсів для виробництва та сприяє розробці і впровадженню нових, більш ефективних технологій виробництва. Тобто, "невидима рука" керує особистою вигодою, вона забезпечує суспільство виробництвом найбільшої кількості необхідних товарів з наявних ресурсів, що допускає максимальну економічну ефективність.

Важливим неекономічним аргументом на користь ринкової системи служить та обставина, що вона робить ставку на роль особистої волі. Одна з фундаментальних проблем організації суспільства полягає в тому, яким чином координувати економічну діяльність безлічі індивідів і підприємств. Відомо, що існує два способи здійснення такої координації: один – централізоване з використання примусових заходів; інший – добровільне співробітництво за посередництвом ринкової системи.

Лише ринкова система здатна координувати економічну діяльність без примусу. Ринкова система представляє волю підприємництва та вибору; природно, що на цій основі вона і процвітає. При ринковій системі підприємці і робітники можуть вільно домагатися збільшення власної вигоди, із врахуванням винагород і покарань, що вони одержують від ринкової системи.

Водночас, ринкова економіка має і недоліки. Хоча аргументація проти ринкової системи є більш складна. В якості критики ринкової економіки висувуються наступні доводи. Угасання конкуренції; тобто, капіталістична ідеологія допускає і навіть стимулює угасання свого головного контрольного механізму – конкуренції. В якості прикладів наводяться два основних джерела ослаблення конкуренції як контрольного механізму. По-перше, хоча із суспільної точки зору конкуренція бажана, вона більше всього досаждає індивідуальному виробнику своєю безжалісною дійсністю. Вільному, індивідуалістичному середовищу в капіталістичній системі нібито наявне те, що

підприємці в погоні за прибутком і в прагненні поліпшити свої економічні позиції намагаються звільнитися від обмежувальної конкуренції. По-друге, технічний прогрес, що ринкова система заохочує, сприяв занепаду конкуренції. Новітня технологія, як правило, вимагає використання дуже великої кількості реального капіталу; великих ринків; комплексного, централізованого та інтегрованого ринку; багатих і надійних джерел сировини. Такого роду технологія означає необхідність в існуванні виробників, що є великими не тільки в абсолютних величинах, але також і стосовно розмірів ринку. Іншими словами, досягнення максимальної ефективності виробництва на основі застосування новітньої технології часто вимагає існування невеликого числа щодо великих підприємств, а не великого числа щодо дрібних.

В міру звуження конкуренції слабшає і ринкова система як механізм ефективного розподілу ресурсів. В результаті, в міру ослаблення конкуренції, підривається також суверенітет споживача, а ринкова система втрачає свою здатність розподіляти ресурси в точній відповідності з бажаннями споживачів. Проте, існують й інші доводи проти визнання ефективності ринкової системи. Це – нерівномірний розподіл доходів. Тобто, ринкова система дозволяє найбільш здатним, чи спритним, підприємцям нагромаджувати величезну кількість матеріальних ресурсів, причому право спадкування з часом підсилює цей процес нагромадження. Такий процес, крім кількісних і якісних розходжень у людських ресурсах, що поставляються домогосподарствами, породжує в ринковій економіці надзвичайно нерівний розподіл грошових доходів. В результаті споживачі різко розрізняються між собою по здатності реалізувати свої потреби на ринку. Багаті мають набагато велику кількість грошей, ніж бідні. Тут можна зробити висновок: ринкова система виділяє ресурси на виробництво вишуканих предметів розкоші для багатих за рахунок ресурсів на виробництво предметів першої необхідності для бідних.

Деякі критичні зауваження щодо ринкової системи досить точні і занадто серйозні, щоб їх можна було ігнорувати. З іншого боку, не можна виносити судження з якоїсь проблеми лише на основі кількості аргументів за і проти. Головний економічний аргумент на користь ринкової системи, а саме, що вона сприяє забезпеченню ефективного розподілу ресурсів, важко спростувати. Насправді ринкова система є чи, принаймні, може бути досить ефективною.

Висновки. В підсумку виділяються такі контури моделі ринкової економіки. По-перше, це – соціально орієнтований ринок, що гармонійно поєднує антиталітарний механізм соціального ринкового господарства та економічне макрорегулювання змішаної економіки. По-друге, модель ринкової економіки повинна передбачати співіснування сильного держав-

ного і приватного секторів економіки. По-третє, ринкова економіка повинна бути двоїстою, одним з головних критеріїв керованості якої буде суперечлива єдність досить жорсткого регулювання економіки і ринкового саморегулювання, при цьому, ослаблення і звуження сфери макрорегулювання повинно відбуватися тільки в міру становлення та наростання ринкового саморегулювання в його цивілізованих формах. По-четверте, посилення ринкової орієнтації і ринкових тенденцій у сфері економіки має відбуватися на тлі аналогічного посилення ролі держави в соціальній сфері. По-п'яте, ринкова економіка повинна являти собою не сепаратистську, а унітарну конструкцію, з істотними елементами регіонального господарювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базилевич В.Д. Економічна теорія: Політекономія / Базилевич В.Д. – К.: Знання-Прес, 2007. – 719 с.
2. Ватаманюк З. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / За ред З. Ватаманюка. – Львів: Новий Світ-2000, 2005. – 648 с.
3. Мочерний С.В. Політекономія / Мочерний С.В. – 2-е вид., випр. – К.: Вікар, 2005. – 386 с.
4. Сидорович А.В. Курс экономической теории / Под ред. Сидоровича А.В. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Дело и Сервис, 2001. – 832 с.